

Володимир ЛЕНЧЕНКО (*Київ*)

РУКОПИСНІ ПЛАНИ МІСТ І ФОРТЕЦЬ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ ТА КРИМУ XVII–XVIII СТОЛІТЬ*

В архівах і бібліотеках України та Росії зберігаються рідкісні рукописні плани міст і фортець Південної України та Криму XVII–XVIII ст., що пов'язані з історією Турецької Османської імперії та Кримського ханства. Такі плани склалися військовими інженерами та картографами переважно в часи російсько-турецьких воєн XVIII ст. Ці кресленики входили до військових та інженерних звітів, згодом включалися до атласів фортець та адміністративно-територіальних одиниць Російської імперії.

Плани несуть інформацію про топографію місцевості, містобудівний устрій та архітектуру міст і фортець, їх реконструкції, перебудови, засвідчують перебіг воєнних дій тощо. На креслениках позначалися муровані та земляні укріплення, їх профілі, конструкції, будівлі споруди – мечеті, церкви, палаци, бані, арсенали, житла, фонтани, колодязі, а також кладовища, могили-кургани, дороги, берегові лінії водойм, інші топографічні об'єкти.

Плани виконувалися на папері тушшю, олівцем, пером, ілюмінувалися аквареллю. Кресленики вміщують лінійні масштаби (у російських сажнях, англійських футах та дюймах), пояснювальні написи, позначки орієнтації, підписи виконавців та осіб, які їх затверджували. Тексти писані здебільше російською, окремі – німецькою або французькою мовами.

Такі документи характеризують історичні взаємини Російської держави (а в її межах України), Туреччини та Криму. Водночас вони є пам'ятками картографічного та образотворчого мистецтва, що відображають мистецькі стилі тієї доби – бароко, маньєризм, класицизм.

* Список скорочень, вживаних автором статті: АРАН – Архів Російської Академії наук (Санкт-Петербург); БРАН – Бібліотека Російської академії наук (Санкт-Петербург); губ. – губернія; дм – дюйм; IP – Інститут рукопису М. – масштаб; НБУВ – Національна бібліотека України ім. В. Вернадського; РДАДА – Російський державний архів давніх актів (Москва); РДВІА – Російський державний військово-історичний архів (Москва); РДІА – Російський державний історичний архів (Санкт-Петербург); РДАВМФ – Російський державний архів військово-морського флоту (Санкт-Петербург); РНБ – Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург); саж. – сажень; СКВ – Сектор картографічних видань; тур. – турецький, турецька, фр. – французький, французька.

Наводимо відомості та описи деяких рукописних планів міст і фортець Південної України та Криму XVII–XVIII ст., пов'язаних з історією Турецької Османської імперії та Кримського ханства (див. Додаток). Більшість із цих планів досі не публіковані

Місто-фортеця *Кизикермен (Кизи-Керман)* (нині м. Берислав Херсонської обл.) – на правому березі в нижній течії Дніпра. Контролювало давній перевіз і переправу через Дніпро. Навпроти Кизикермена на дніпровому острові стояла фортеця Тавань, на лівому березі – земляне укріплення з турецькими гарнізонами. У часи морських походів запорозьких козаків на володіння Туреччини і Криму, з метою утруднення виходу флотилій козацьких “чайок” у Чорне море, Дніпро між Кизикерменом, Таванню та лівим берегом перекривався ланцюгами та обстрілювався з гармат. Упродовж XVII–XVIII ст. Кизикермен неодноразово штурмували російські та українські війська. Після приєднання Південної України до Російської імперії Кизикермен було включено до реєстру фортець імперії. У Бериславі збереглися залишки стін та інших об'єктів Кизикерменської фортеці.

Найдавніший із відомих нам рукописних планів фортеці Кизикермен датується 1696 р., зберігається у РДАДА¹. Під час Азово-Дніпровських походів 1695–1696 рр. цей кресленник за дорученням гетьмана Івана Мазепи виготовив військовий інженер Давид Гольцман, разом із звітом про перебіг воєнних дій та інженерних робіт план було надіслано до Розрядного приказу в Москву. Кресленник відображає устрій та технічний стан фортеці.

План фортеці Кизикермен з близькими околицями часів російсько-турецької війни 1736–1739 рр. зберігається у НБУВ². Кресленник не датований, виконаний, ймовірно, 1737 р. План свідчить про розвинуту систему земляних укріплень, що складалася навколо Кизикермена в попередні часи.

План Кизикермена 1780 р., що зберігається в РДВІА³, передбачає заходи з реконструкції та перебудови фортеці.

Місто-фортеця *Очаків* (тур. – *Özü*) (нині райцентр Миколаївської обл.) – на правому березі Дніпро-Бузького лиману, контролювало вихід з Дніпра та Південного Бугу до Чорного моря. На Очаків неодноразово ходили походами запорозькі козаки в XVI–XVII ст., його штурмували російські та українські козацькі війська у XVIII ст. Після взяття Очакова російсько-українськими військами у грудні 1788 р. у зв'язку з планами будівництва на річках Південний Буг та Інгул нового міста Миколаєва, за поданням російсько-українського командування та розпорядженням імператриці Катерини II Очаківську фортецю було скасовано, а її укріплення (за винятком Миколаївського замка на Очаківській косі) розібрано. Збереглися поодинокі об'єкти колишньої Очаківської фортеці.

¹ РДАДА. – Ф. 192: Херсонська губ. – № 198: План фортеці Кизикермен, 1696.

² НБУВ, СКВ. – № 17445: “План бывшей турецкой крепости Кизикермена”, 1737.

³ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 17. – № 4927: “План вновь прожектированному укреплению с показанием древнего замка Кизикермена к содержанию воинской команды одного батальона Сочинен 1780 году марта 30 дня”; № 4928: Проект перебудови фортеці Кизикермен, 1790-і рр.

План Очакова часів російсько-турецької війни 1736–1739 рр. зберігається у РДАДА, він підписаний російським комендантом Очакова генералом Ніколаєм фон Брадке. Документ засвідчує дату взяття Очакова – 13 липня 1737 р.⁴. У тому ж архіві є кресленик, що зображає профілі укріплень Очаківської фортеці⁵. Плани Очакова є також у РДВІА⁶, НБУВ⁷ та інших сховищах.

Фортеця *Кінбурн* розташовувалася на лівобережній косі Дніпрово-Бузького лиману навпроти Очакова, контролювала вихід з Дніпра до Чорного моря.

Ряд планів Кінбурнської фортеці XVIII ст. зберігаються в РДАДА. Під час російсько-турецької війни 1787–1791 рр. фортецю Кінбурн взяли штурмом російсько-українські війська у грудні 1788 р. Кінбурн було включено до реєстру фортець Російської імперії. Пізніше склалися проекти перебудови фортеці, однак їх так і не реалізували. Фортецю Кінбурн було скасовано та розібрано на початку XIX ст. Плани Кінбурна зберігаються у РДВІА⁸, РДАВМФ. Описи фортеці Кінбурн є у НБУВ⁹.

Місто-фортеця *Акерман* (тур. – *Ak-kerman*) (нині м. Білгород-Дністровський Одеської обл.) – на правому березі Дністровського лиману, контролювало вихід з Дністра до Чорного моря. У XVI–XVIII ст. Акерман, осаджений турецьким гарнізоном, неодноразово штурмували запорозькі козаки та російські війська. Плани та “проспекти” (зображення з пташиного лету) Акерманської фортеці зберігаються в НБУВ¹⁰, РДВІА¹¹ та інших сховищах. Документи несуть унікальну інформацію про устрій та архітектуру фортеці, її будівлі та споруди. Об’єкти фортеці Акерман XIII–XVIII ст. входять до Білгород-Дністровського історико-архітектурного заповідника.

Значне наукове пізнавальне значення мають рукописні плани міста-фортеці *Кілія* (нині районний центр Одеської обл.). Один з планів Кілії 1771 р. зберігається у НБУВ¹², інший – у РДВІА¹³. На креслениках є зображення об’єктів фортеці, які сьогодні вже не існують.

Відомі рукописні плани фортеці *Паланка*, яка розташовувалася на правому березі Дністра (нині у межах Молдови). Ряд планів Паланки зберігається у

⁴ РДАДА. – Ф. 192: Херсонська губ. – № 8: “План городу Очакову в каком состоянии онъ 13 июля 1737 года штурмом взят”.

⁵ Там само. – № 9: “Профиль крепости Очаковской 1737 г. Сочинил Никлас Ф. Брадке”.

⁶ РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 28. – № 5: “Чертеж и прорезы Очаковской крепости и Никольского замка...”, 1792.

⁷ НБУВ, СКВ. – № 5932: План фортеці Очаків, 1737.

⁸ РДВІА. – Ф. 418. – № 22024: План фортеці Кінбурн, 1780-і рр.

⁹ НБУВ, ІР. – № V, 719: “Описание замка Кинбурн”, 1790-і рр.

¹⁰ НБУВ, СКВ. – № 12267, 12649: “План крепости Акерман или Белгород лежащей близ Аравии по реке Днестру с показанием веденной на оной атаки Российскими императорскими войсками...”, 1771; № 13297: “Проспект Акерманской крепости после взятия ее российским войском от турок в 1770-м году”; № 15850: “Вид Акерманской крепости”, 1770.

¹¹ РДВІА. – Ф. 418. – № 21607. – Арк. 1, 2: “Проспект Акерманской крепости”, 1771.

¹² Там само.

¹³ Там само. – № 2202: “Проспект крепости Килии”, 1770.

РДВІА¹⁴. Особливо цікавим для історії архітектури та військової справи є топографічний план фортеці Паланка з околицями 1789 р., що зберігається у НБУВ¹⁵. Тексти писані французькою мовою, кресленик вміщує розгортки стін фортеці, показує диспозицію військ, які її штурмували.

Місто-фортеця *Перекоп* (тур. – *Or*) з прилеглими укріпленнями займало ключове стратегічне місце в оборонній системі Кримського ханства, захищало Кримський перешийок між Чорним та Азовським морями і мілководною затокою Сиваш (Гниле море). Перекоп неодноразово штурмували запорозькі козаки та російські війська у XVI–XVIII ст. Укріплення Перекопа та диспозиція військ, які штурмували фортецю в часи російсько-турецької війни 1768–1774 рр., детально відбиті на плані 1771 р., що зберігається у НБУВ¹⁶.

Місто *Бахчисарай* упродовж кількох століть служило головною резиденцією кримських ханів, належало до неукріплених міст. На плані Бахчисарая з околицями, складеному після його захоплення російсько-українськими військами влітку 1737 р., позначено розпланування, ансамбль ханського палацу та інші об'єкти (зберігається в РДВІА)¹⁷.

У РДВІА зберігається альбом планів прикордонних фортець Російської імперії 1794 р.¹⁸. Він цікавий тим, що більшість поданих тут планів міст і фортець супроводжуються короткими історичними довідками та описами укріплень. Характеристика цього альбому та зразок опису наводилися нами у низці публікацій¹⁹. Тут подаємо описи ряду міст і фортець Південної України та Криму. Це *Миколаївський мурований замок (Очаків), Кінбурн, Перекоп, Євпаторія (Козлів), Балаклава, Феодосія (Кафа), Керч (Боспор), Єніколь*.

У РДІА зберігається “Атлас Новороссийской губернии, 1798 года”²⁰, де вміщено плани таких міст і фортець, як *Очаків, Перекоп, Вірменський Базар, Акмечеть, Козлів, Бахчисарай, Карасубазар, Старий Крим, Кафа, Арабатська фортеця, Керч, Єніколь*.

¹⁴ Там само. – Ф. 349. – Оп. 29. – № 589: “Фасад разоренного местечка Паланки”, 1773; Там само. – № 590: “Профиль разоренного местечка Паланки”, 1773; № 591: “План крепости Паланки”, 1790.

¹⁵ НБУВ, СКВ. – № 6500: “Plan Topographique dela et Fortr Palanka sur le Dnestre prise par l'Armie russe le 24 Septbr 1789”.

¹⁶ Там само. – № 17447: “План Крымской Перекопи с показанием состоящих на оной турецкой крепости Ора и батарей с описанием движений Второй Ея Императорского Величества армии, происшедшей при взятые оной линии...”, 1771.

¹⁷ РДВІА. – Ф. 418. – № 707: “План столичного в Крыму города Бакчисарая с форштагом”, 1737.

¹⁸ Там само. – Ф. ВУА – Од. зб. 2127: “Собрание планов пограничных Российской империи крепостям, с их описаниями и штатным в оных положениеморудийи гарнизонов, с приложением Генеральной карты и учрежденных линий. 1794 года”. – Ч. 1–3 (далі – “Собрание планов...”).

¹⁹ *Ленченко В. О.* Коментар про події 1654 року на плані Переяслава 1794 року // Український археографічний щорічник. – К.; Нью-Йорк, 2004. – Вип. 8/9. – С. 772–774; *його жс.* А для ворогів України – свято... // Урок української Науково-публіцистичний журнал. – № 1 (59). – 2004. – С. 2.

²⁰ РДІА. – Ф. 1350. – Оп. 312. – № 21: “Атлас Новороссийской губернии 1798 года”.

Рукописні плани та кресленики міст і фортець України, історія яких пов'язана з Туреччиною та Кримом, зберігаються також у ЦДІАК, у наукових інститутах, бібліотеках та музеях Києва, Харкова, Одеси, Львова. Є вони в архівах та бібліотеках Санкт-Петербурга – РДАВМФ, РНБ, АРАН та інших сховищах.

Старовинні рукописні мапи та плани міст і фортець України зберігаються також в архівах і бібліотеках Туреччини, внесок якої у розвиток картографічного мистецтва є загальноновизнаним. Окремі з таких мап та планів публікувалися²¹. Проте у книгозбірнях України фактично відсутні турецькі видання та публікації з історичної картографії. Бажано підготувати спільне українсько-турецьке видання давніх картографічних документів, пов'язаних з історією України та Туреччини.

ДОДАТОК

Описи рукописних планів міст і фортець Південної України та Криму XVII–XVIII століть

Описи включають: відомості про місце зберігання плану (архів, бібліотека, відділ, фонд, опис, одиниця (справа); назва українською мовою, рік складання; найменування мовою оригіналу; рік, місяць, дата складання (за наявності); військове звання (посада), ім'я, прізвище особи, яка завізувала (затвердила) документ; звання (посада), ім'я, прізвище виконавця (кресляра) плану; архівні помітки, печатки, нумерація аркушів (за наявності); відомості про призначення плану; масштаб (в одиницях виміру оригіналу та в метричній системі); наявність лінійних масштабів до плану та профілів укріплень; розміри аркуша (у см); техніка виконання, позначення орієнтації, рельєфу, напрямів течії річок тощо; особливості розміщення та художнього оформлення заголовків і пояснювальних написів; тексти пояснювальних та інших написів.

Тексти передаються за дипломатичним методом, відредаговано розділові знаки, прийменники. Збережено маловживані літери кириличного та латинського алфавітів, а також тексти, характерні для російської мови XVIII ст.

Кизикермен

1. РДАДА – Ф. 192: Херсонська губ. – № 17: План фортеці Кизикермен, 1696 р. Плани фортець Кизикермена і Тавані склав за дорученням гетьмана Івана Мазепи військовий інженер Давид Гольцман під час Азовсько-Дніпровських походів 1695–1696 рр. Кресленики були надіслані до Розрядного приказу в Москву (Див.: РДАДА – Ф. 210. – Оп. 19. – № 198: Звіт про роботи у фортецях Кизикермені і Тавань, 1696 р. План відображає устрій та технічний стан фортеці, вміщує позначки німецькою мовою.

²¹ *Абрагамович З.* Старая турецкая карта Украины с планом взрыва днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – М., 1969. – С. 76–97.

2. НБУВ, СКВ. – № 17445: План фортеці Кизикермен Б. р., вірогідно, 1737 р. Фіксаційний план фортеці Кизикермен з околицями. Складений після взяття фортеці російськими та українськими козацькими військами 1737 р. Відображає оборонну систему навколо Кизикерменської фортеці та переправи через Дніпро початку XVIII ст. Позначено земляні укріплення в околицях фортеці на правому березі Дніпра, фортеця Тавань на дніпровому острові, земляний ретраншемент на лівому березі, головне річище Дніпра, дніпрові річки-гілки, дороги тощо.

М. 20 саж. в 1 дм [1:1680]. Лінійний масштаб.

28 x 37,5 (31 x 41). Туш, перо, акварель. Орієнтацію не вказано. Рельєф показано відмивкою. Заголовок і пояснення – в картуші.

Пояснювальні написи:

“Описание плана

А. Крепость старая Кизикермен, имеет каменную стену, но развалившуюся.

В. Горнверк старой каменной, у которого бруствер разорен и ров заметан.

С. Равелин к реке Днепру каменной же, разоренной.

Д. На острову бывшая разоренная крепость Тавань.

Е. Бывшие казармы каменные.

Ф. Бывшей же пороховой погреб каменной.

Г. Вороты.

Н. Ретраншемент, которой был делан в 1736-м году”.

Інші написи: “Река Днепр”, “Река Космаха вышла из степи”, “Река Конская вышла из Днепра”, “Мачтаб к плану 60 сажен”.

3. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 17. – № 4927: План фортеці Кизикермен. 1780 р. [“План вновь прожектированному укреплению с показанием древнего замка Кизикермена к содержанию воинской команды одного батальона. Сочинен 1780 году марта 30 дня”]. Завізовано: “Губернатор Николай Языков. Сочинял инженер-прапорщик Михайла Радин”.

4. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 17. – № 4928: План фортеці Кизикермен Б. р., після 1780 р. [“План прожектированной крепости Кизикирмен”].

Проектно-фіксаційний план фортеці Кизикермен з близькими околицями. Передбачає реконструкцію земляних укріплень та стін мурованого замку. Позначено розміщення цивільних і військових установ і будівель. На передмісті з північного боку фортеці зображено залишки земляних укріплень, споруджених під час облог Кизикермена російськими та українськими військами у XVII–XVIII ст.

М. 20 саж. в 1 дм [1:1680]. Лінійні масштаби до плану та профілів.

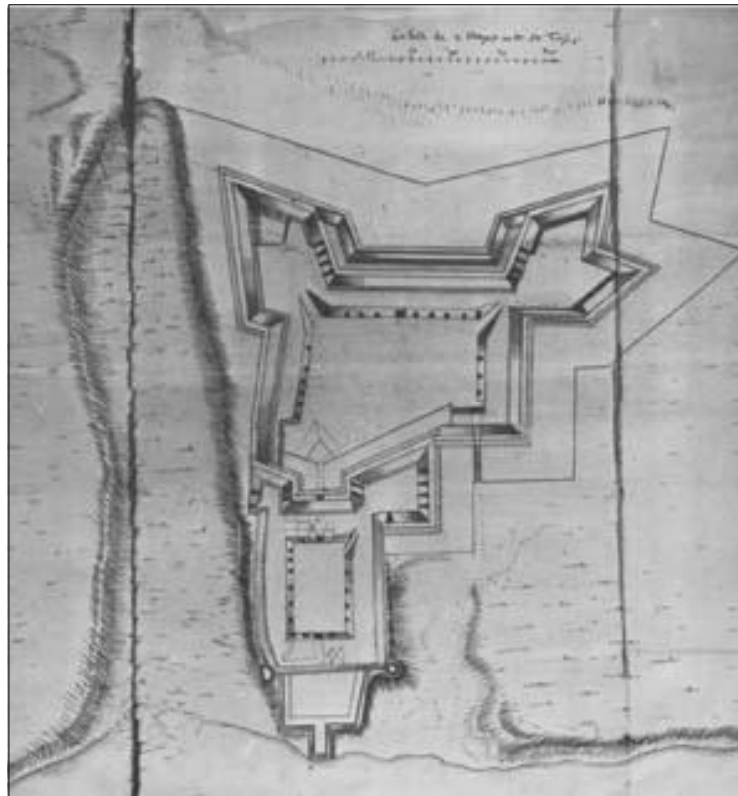
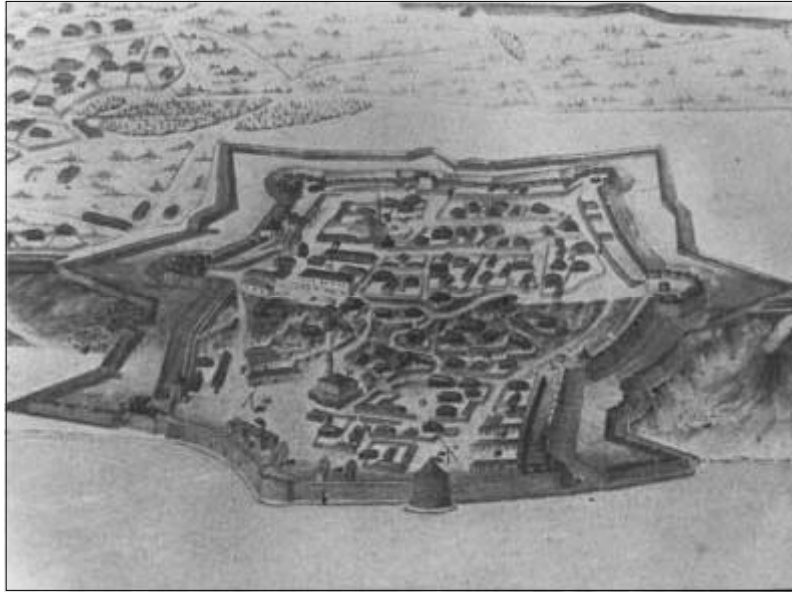
Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано штриховкою та відмивкою.

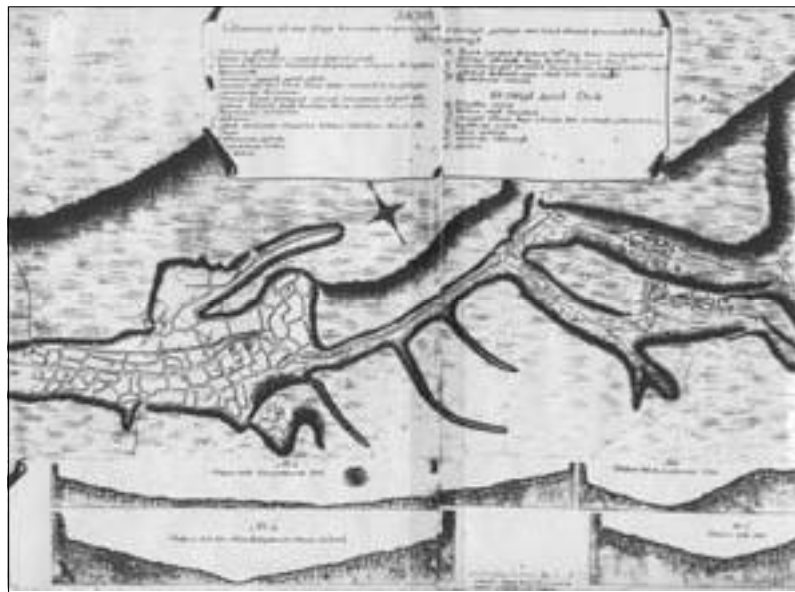
Пояснювальні написи:

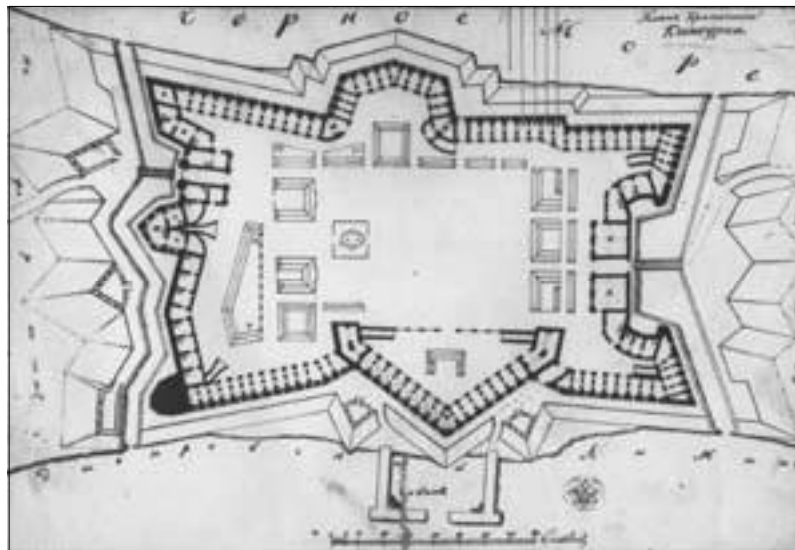
“Объяснение гражданского строения.

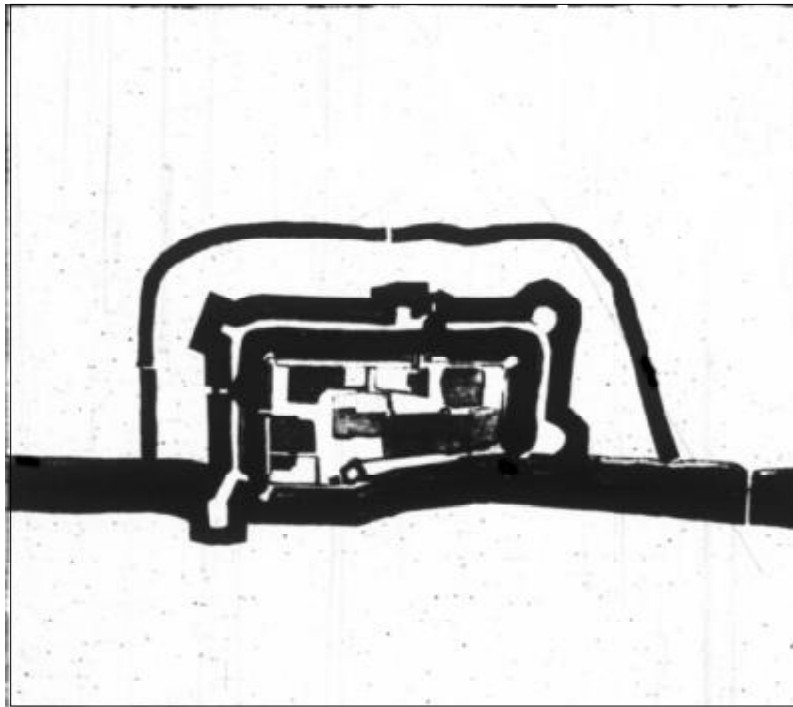
1. Квартал, где расположена церковь и при ней дом для священника и церковников

2. Квартал, где расположены дома для коменданта, плац-майора, батальонного командира и канцелярии.

3. Кварталы, где назначены покои для инженерных и артиллерийских команд. Ровно и для приезжих генералитета и штаб офицеров. Впрочем казармы для офицеров и рядовых расположены под валом”.

Інші написи: “Мачтаб к плану: дюйм аглинской разделен в 20 частей и употреблен за сажени”, “Мачтаб к профили”, “Профиль чрез фас полубастиона по линии АВ”. Підписано: “Прожектировал надворный советник Алексей Шалыгин”. За рамкою внизу праворуч: “Копировал кандуктор Павел [нерозб.]”. Завізовано: “Генерал-порутчик Николай Чертков, Генерал-майор Андрей Медер (?), Генерал-майор Николай Языков”.

Очаків

5. РДАДА – Ф. 192: Херсонська губ. – № 8: План Очакова. 1737 р. [“План городу Очакову в каком состоянии он был 13 июля 1737 года штурмом взят”].

6. РДАДА – Ф. 192: Херсонська губ. – № 9: Профілі Очаківської фортеці. 1737 р. [“Профиль крепости Очаковской 1737 г. Сочинил Никлас Ф. Брадке”].

7. РДВІА – Ф. 349. – Оп. 28. – № 5: План фортеці Очаків та Миколаївського замку. 1792 р. [“Чертеж и прорезы Очаковской крепости с его ретраншаментом и близ лежащею ситуациею, с показанием в каком она ныне состоянии по разрытию находится. Сочинен 1792-го года”].

Проектно-фіксаційний план фортеці Очаків та Миколаївського замку з близькими околицями. Відображає стан та заходи з розбирання укріплень фортеці. М. 30 саж. в 1 дм [1:2520]. Лінійний масштаб у сажнях і футах.

Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано штриховкою та відмивкою.

Пояснювальні написи:

“Изъяснение строений внутри и вне крепости:

1. Стамбульские	}	каменные неразобранные ворота.
2. Херсонские		
3. Водяные		
4. Никольские		
5. Пороховые погреба	}	Магазеины
6. Два артиллерийские		
7. Четыре провиантские		
8. Три мирские		
9. Четыре каменные мечети, из них в крепости у Верхней крыша с потолком и при ней минарет до основания разломаны.		
10. Каменной камендантской дом со службами.		
11. Ветхие покои.		
12. Минные галереи, кои во время разборки крепостных стен во входах изо рва завалены землею.		
13. Оставшие[ся] части бывшего около крепости ретраншаamenta.		
14. Разрытые валы и разобранные стены.		
15. Камень от разобранных стен, складенный в сажени в крепости по покрытому пути и по берегу Лимана.		

16. Неразобранне части крепостных стен и башни.
17. Оставшей пред заливом бруствер.
18. Лавки.
19. Сад и огород
20. Каменный Никольский замок.
21. Построенный около него ретраншемент.
22. В крепости и в ретраншементе построенные по взятю деревянные салдатские казармы”.

8. РДВИА – Ф. ВУА – Од. зб. 21527 (“Собрание планов...”). – Арк. 40: “План Николаевскому каменному замку.

Схематичний план Миколаївського замку на Очаківській косі. Довідка та опис:

“Николаевской каменной замок Екатеринославской области, или в Очаковской степи на косе при нижнем устье Днепровского лимана против Кинбурна. Прежде сего называемый Гасан-пашинской. Пред которым сделан российскими войсками о двух полигонах земляной ретраншемент, примыкающийся к замку, пред сим принадлежащий неподалеку от него крепости, или общее составляло укрепление турецкого города Очакова, коего внутреннее было с каменными одеждами, с валами и бастионами, окружающие с глубоким и широким рвом. Вокруг коего земляная со рвом фасобрея, сверх того ретраншемент, окружающий форштат. Також портовой и первой город был в турецких владениях по берегам Черного моря. А в прошедшую с турками войну в 1788 году победоносным Ея Императорского Величества войсками находился в блокаде, и того ж декабря 6 дня взят штурмом, продолжавшимся в 1-й час. Но ныне оной город, как крепостные, так и прочия строения, по Высочайшему Ея Императорского Величества повелению уничтожен. Исключая замка и некоторого нужного для жительства строения, так что невозможно и представить, чтоб такой обширный пред сим город в толь короткое время потерял все свое существование”.

9. РДІА. – Ф. 1350. – Оп. 312. – № 21 (“Атлас Новороссийской губернии. 1798 года”). – Арк. 20 [“План города Очакова”].

План міста Очакова. Позначено топографічну ситуацію, об’єкти Очаківської фортеці, Миколаївського ретраншементу (замку), міської забудови. Завізовано: “Губернский землемер коллежский ассессор и кавалер Николай Чуйко”.

М. 10 саж. в 1 дм [1:840]. Лінійний масштаб. Позначено орієнтацію. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Заголовок на стрічці, пояснення в декоративному картуші

Пояснювальні написи:

“Изъяснение

1. Каменной дом, занимаемый таможней.
2. Дома, занимаемые.
3. Салтатские деревянные казармы.
4. Пороховые погреба.

5. Дом почтовой конторы
6. Артиллерийский дом.
7. Мечеть
8. Каменная башня.
9. Провиантские магазины.
10. Пристань.
11. Церкви.
12. Землянки для караульных
13. Партикулярные магазины.
14. Карантин.
15. Николаевский ретраншемент
16. Обывательское строение”.

Інші написи: “Часть Черного моря”, “Днепровский лиман”, “Мачтаб к плану – дюйм аглинской в 10 саж.”.

Кінбурн

9. РДВІА – Ф. 418. – № 22024: План фортеці Кінбурн. Б. р., вірогідно, 1780-і рр. [“Планъ крепости Кинбурна”].

Проект перебудови фортеці Кінбурн. Не був реалізований.

М. 10 саж. в 1 дм [1:840]. Лінійний масштаб.

Туш, перо, акварель. Печатка “Депо карт”. Орієнтацію не позначено. Рельєф показано схематично. Без експлікації

Акерман

10. НБУВ, СКВ. – № 1227: План фортеці Акерман. Б. р., вірогідно, 1770 р. [“План крепости Акерман или Белгород лежащий в близи Аравии (помилк., треба: “в Бессарабии”. – В. Л.) по реке Днестру с показанием веденной на оной атаки Российскими Императорскими войсками, отделенным от Первой армии detachmentом под командою гд на бригадира и кавалера Кгельштрама”].

Фіксаційний план фортеці Акерман, взятої російськими та українськими козацькими військами в 1770 р.

М. 80 саж. в 1 дм [1:6755]. Лінійний масштаб.

34 x 35. Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано відмивкою. Заголовок і пояснення в картушах.

Пояснювальні написи:

“*Экспликация литер.*

А. Замок.

В. Магазины со всякими артиллерисскими и фортификационными припасами и инструментами.

С. Башни, в которых порох содержится.

Д. Ворота.

Е. Выходы

- Ф. Мечети.
- Г. Пашинской дом.
- Н. Дом янычарской.
- І. Водяные ворота”.

11. НБУВ, СКВ. – № 13277: План фортеці Акерман. За масштабом, технікою виконання, зображеннями та написами аналогічний № 1227.

12. НБУВ, СКВ. – № 15580: Вигляд Акерманської фортеці. Б. р., вірогідно, 1770 р. [“Вид Акерманской крепости”]. Розгортки стін Акерманської фортеці.

13. НБУВ, СКВ. – № 13297: Проспект Акерманської фортеці. 1770 р. [“Проспект Акерманской крепости, состоящей в Безаравии (Бессарабии. – В. Л.), в каком состоянии ныне по взятии Российским войском от Турок находится, то есть от 1770 года”].

Перспективне зображення Акерманської фортеці з близькими околицями. Показує розпланування, устрій, забудову вміщує експлікацію головних об’єктів і споруд фортеці.

43 x 55 (48 x 59,5). Туш, перо, акварель. Заголовок на стрічці. Пояснювальні написи в декоративному картуші, оздобленому зображенням орла-мироотворця.

Пояснювальні написи:

“*Описание*

1. Крепость Акерманская
2. Замок.
3. Внутренней замок.
4. Пороховой в нем погреб.
5. Цейхгауз артиллерийской.
6. Главные ворота.
7. Калитки.
8. Мачети, в коих содержался провиант.
9. Жилое строение в крепости и вне крепости.
10. Бывшая полковая церковь.
11. Бывшая турецкая баня.
12. Во время осады сожженое строение.
13. Кладбище.
14. Разлив реки Днестра.
15. При конце рва батарея.
16. Водяные ворота”.

14. РДВІА. – Ф. 418. – № 21607. – Арк. 1: Проспект Акерманської фортеці. Б. р., вірогідно, 1770 р. [“Проспект Акерманской крепости”].

Перспективне зображення Акерманської фортеці з близькими околицями. Туш, перо, акварель. Заголовок на стрічці. Печатка “Депо карт”.

Пояснювальні написи:

- “Описание. 1. Крепость Акерманская 2. Залив; 3. Внутренней замок; 4. Пороховой погреб; 5. Цейхгауз артиллерийской; 6. Главные ворота; 6. Калитки или проходы на фосабреи; 8. Мачети, в коих содержался про-

виант; 9. Жилое строение в крепости и вне крепости; 10. Строение, где полковая церковь была помещена; 11. Турецкая баня; 12. Во время осады было сожженое строение; 13. Кладбище; 14. Разлив реки Днестра; 15. При конце рва батарея; 16. Водяные ворота”.

15. РДВИА. – Ф. 41. – № 2160. – Арк. 2: Проспект Акерманської фортеці. 1770 р. [“Проспект Акерманской крепости, состоящей в Безарабии, в какомъ состоянии ныне по взятии российским войском от турок находитца, то есть от 1770-го году”].

Перспективне зображення Акерманської фортеці з близькими околицями. Від арк. 1 відрізняється деталями антуражу та компонованням написів.

Туш, перо, акварель. Заголовок на стрічці. Печатка “Депо карт”.

Пояснювальні написи:

“*Описание Акермана*. 1. Крепость Акерманская 2. Замок; 3. Внутренней же замок; 4. Пороховой в нем погреб; 5. Цейхгауз артиллерической; 6. Главные ворота; 7. Калитки или проходы на фасабреи; 8. Мачети, в коих содержался провиант; 9. Жилое строение в крепости и вне крепости; 10. Бывшая полковая церковь; 11. Бывшая турецкая баня; 12. Во время осады созженное строение; 13. Кладбище; 14. Разлив реки Днестра; 15. При концерва батареи; 16. Водяные ворота”.

Кілія

16. НБУВ, СКВ. – №17394: План міста Кілія. 1770 р. [“План города Килии с показанием в каком состоянии по взятии отделенным от главной армии корпусом под командою гд>на генерал-поручика и кавалера князя Репнина. 1770-го году августа от 18-го дня”].

Фіксаційний план фортеці Кілія з околицями, взятої штурмом у серпні 1770 р. корпусом генерал-поручика князя Репніна, до якого входили запорозькі козаки.

Вміщує план, розгортки й перерізи стін фортеці, відомості про топографічні об’єкти та “Журнал” фортифікаційних робіт.

М. 50 саж. в 1 дм [1:4200], (план, фасад, перетини фортеці) 40 футів в 1 дм. Лінійні масштаби.

46,5 x 68,0 (52,0 x 72,5). Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано відмивкою.

Пояснювальні написи:

“*Надпись к плану*.”

А. Замок, состоящей из 4-х башен, сомкнутые между собою каменною стеною.

В. Внутри онаго пороховой погреб.

С. Магазины с артиллерическими и инженерными припасами, яко то кирки, лапаты, фитили и прочее.

Д. Вторая круг замка стена со рвом.

Е. Третья стена, имеющая пред собою ров.

- F. Воденные ворота.
- G. Акерманские ворота.
- H. Стена околорода, имеющая пред собою фособрею и довольно широкой ров с текучею водою.
- I. Мечеть.
- K. Обывательское строение в крепости.
- L. Турецкие кладбища.
- M. Жидовское кладбище.
- N. Армянские кладбища.
- O. Турецкие бани.
- P. Бывшие места турецкого загородного селения, которое во время осады оной крепости сожжено.
- Q. Оставшее от созжения обывательское строение.
- R. Начатой недоделанной неприятельской ретранжамент.
- S. По взятию неприятельского войска вновь зделанные земляные укрепления”.

“Журнал о проходящей ежедневной из траншей работам.

1770 года августа 13 вступлено с 300 человек работными с инструментами фашины, изделана батарея под литерами “AB”, всего на 15 единорогов но за крепостию грунта оную ко окончанию привести было невозможно. 14 числа, сию ночь приведена ко окончанию начатая вчерашнего числа батарея, и прибавлено для прикрытия гренадербогон “AC”. 15-го сделань богон “CD” и “DE”, работано было 600 человек. 16-го, зделан богон “EF”, употреблено 400 человек. 17-го, заложена и до амбразур доведена брешь-батарея “QH”, работно было 600-т человек. А 18-го таковым же числом людми оная батарея не довольно что приведена ко окончанию, но и прибавлена коммуникация “K”, на которую как с первой, так и последней батареей, которых действие довело неприятеля делать договор”.

Інші написи: “Профіли к плану города Килии”, “Профиль по линеи ab”, “Профиль по линеи cd”, “Мачтаб к профилям: дюйм аглинской разделен в 40 частей и употреблен за фут (120 фут)”, “Мачтаб к плану: дюйм аглинской разделен в 50 частей и употреблен за сажени (150 сажен)”.

17. РДВІА – Ф. 418. – № 22020: Проспект фортеці Кілія. 1770 р. [“Проспект крепости Килии”].

Паланка

18. РДВІА – Ф. 349. – Оп. 29. – Од. зб. 588: План містечка Паланка. 1770 р. [“План разоренного местечка Паланки”].

19. РДВІА – Ф. 349. – Оп. 29. – № 589: Фасад містечка Паланка. 1773 р. [“Фасад разоренного местечка Паланки, 1773 г.”].

20. РДВІА – Ф. 349. – Оп. 29. – № 590: Профілі містечка Паланка. 1773 р. [“Профиль разоренного местечка Паланки”].

21. НБУВ, СКВ. – № 6500: Топографічний план фортеці Паланка на Дністрі, взятої російською армією 24 вересня 1789 р. [“Plan Topographique dela et Fortr Palanka sur le Dnestre prise par l’Armie russe le 24 Septbr 1789”]. Підписано: “Le Major Inqen. de Wollan”.

План фортеці Паланка з передмістямта околицями. Показує план і фасади фортеці, профілі укріплень, розташування військ, течію Дністра, дороги, могили, інші топографічні об’єкти.

М 100 саж. в 1 дм (1: 8400). М до плану фортеці – 15 саж. В 1 дм (1:1250); М до профілів – 8 саж. в 1 дм (1:1176).

35 x 59 (38,2 x 61,4).

Рукоп. Папір, туш, перо, акварель. Вказано орієнтацію. Рельєф позначено штриховкою та відмивкою.

22. РДВІА. – Ф. 349. – Оп. 29. – Од. зб. 591: План фортеці Паланка, 1790 р. [“План крепости Паланки”].

Перекоп

23. НБУВ, СКВ. – № 17447: План фортеці Перекоп 1771 р. [“План Крымской Перекопи с показанием состоящих на оной турецкой крепости Ора и батарей, со описанием движениев Второй Ея Императорскаго Величества армии, происшедших при взятъе оной линии под предводительствомЕго Сиятельствагд>на генерал-аншефа и разных орденов кавалера князя Василья Михайловича Долгоруковаиюля 15 дня 1771 года”].

Фіксаційний план фортеці Перекопз околицями, взятої штурмомросійських та українських козацьких військ 15 липня 1771 р. Включає пояснення до топографічних об’єктів плану та детальну диспозицію військ, які штурмували укріплення Перекопа

М. 200 саж. в 1 дм [1:1680]. Лінійний масштаб.

44,5 x 57,5 (47 x 59,8). Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано відмивкою. Заголовок у картуші.

Пояснювальні написи:

“Объяснение Перекопскойлинии и лежащей на оной крепости и батарей.

А. Линия со рвом от Черного до Гнилого моря.

В. Линия со рвом от берега Гнилого моря по отлив воды.

С. Крепость Ор.

Д. Форштат.

Е. Мост чрез ров линии и ворота.

Ф. Три каменные батареи, лежащие на линии.

Q. Большая батарея при берегу Черного моря.

Г. Две батареи на берегу Гнилого моря”.

“Объяснение Перекопскойлинии об атаке.

а. Кампанент, занетой 13 июня под командоюгд>на генерал-квартирмистра и кавалера Каховского

в. Две колонны, состоящие из небольшого числа пехоты и нерегулярной конницы, составляющие фальшивую атаку под команду генерал-майора и кавалера графа Мусина-Пушкина.

с. Три колонны гренадер, пришедшие для штурму линии, кои по небольшом сражении, наверх взошли чрез лесницы, нарочно к тому приготовленные

1-я колонна. Под команду подполковника Михелсона.

2-я колонна. Под команду подполковника князя Долгорукова

3-я колонна. Под команду подполковника Филисова.

d. Колонна гренадер, шедшая от берегу Черного моря и кроющаяся от выстрелов з батарей и линии береговою горою, обошед и за линию. Она под команду подполковника Гамбом, под команду гд>на генерал-подполковника и кавалера князя Прозоровского

e. Кавалерия и Селенгинской пехотной полк, прошедшие по Сивашу или Гнилому морю чрез линию в промоины во время отлива воды.

f. Батарея, состоящая из десяти орудиев для удержания выласки из линии под команду артиллерии майора Зимбулатова В прикрытие оной несколько пехоты и кавалерии под команду подполковника Заборовского.

q. По взятии линии для переходу чрез ров зделанной мост из фашин и отрытой от линии земли.

h. Компанент по обе стороны линии.

j. Дивизии, оставлены для пресечения сикурсов: 1-я под команду генерал-порутчика и кавалера фон Герга, 2-я под команду генерал-порутчика и кавалера барона Длита”.

Інші написи: “Сиваш или Гнилое море”, “Часть Черного моря”, “Мачтаб к плану”.

24. РДВІА – Ф. ВУА – Од. зб. 21527 (“Собрание планов...”). – Арк. 44: Схематичний план міста-фортеці Перекоп. 1794 р.

Історична довідка та опис:

“Перекоп, городи крепость Таврической области, по турецки называющийся Ор, или то же значит “перекоп”. Лежит при перешейке, которым вся область Таврическая отсоединяется от матерой земли, почему и ключем Таврическим почитается. На расстоянии 7 верст от Сиваша или Гнилова моря, протягающемся до Черного моря. Которой перешеек шириною верст на 2 перекопан широким и глубоким рвом, вырытым в самой древности, а каким народом, неизвестно. От сего город наименование свое получил. Оной ров в прежнее время выслан был камнем, в коем, сказывают, была и вода, наливавшаяся из упомянутых морей. А от Таврической области зделаны батарей и земляной вал с шестью каменными башнями, сквозь которые зделаны ворота, а чрез рвы мосты. Один сто сажень [нерозб.] внутренность многократно был возобновляем. Но последнее сие укрепление совместно с крепостию зделано ханом [нерозб.] Гиреем. В 1570-м году победоносным оружием взят, но в 1736-м году 1 июля Российская армия, и вторично в 1771-м году июня 17-го дня, но в 1773-м году по заключении с турками мира, паки им был возвращен. Но в 1783 году вместе со оным полуостровом Ея

Императорского Величества рескриптом, данным господину генерал-фельдмаршалу князю Григорию Александровичу Потемкину-Таврическому повелено как оной есть содержать, но только с пушками исправлением”.

10. РДЦА – Ф. 1350. – Оп. 312. – № 21: “Атлас Новороссийской губернии, 1798 года”. – Арк. 1: “План города Перекопа”.

Фіксаційний план міста Перекопа. Позначено топографічну ситуацію, об’єкти Перекопської фортеці, міської та навколишньої забудови. Завізовано: “Новороссийский губернатор Иван Селецкий”, “Губернский землемер коллежский ассессор и кавалер Николай Чуйко”.

М. 30 саж. в 1 дм [1:2520]. Лінійний масштаб у сажнях і футах.

Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано штриховкою та відмивкою. Заголовок на стрічці, пояснення в декоративному картуші

Пояснювальні написи:

“Изъяснение:

1. Каменные стены.
2. Земляные рвы.
3. Цитадель.
4. Камендантской дом.
5. Казармы.
6. Дома для квартирования обер-афицеров.
7. Татарская мечеть.

Вне крепости:

8. Дворец с службами.
9. Лавки.
10. Постоялые двory.
11. Питейная контора
12. Соляная.
13. Городничегодом с правлением.
14. Партикулярное строение”.

Інші написи: “Карантинной дом”, “Дорога ис города Херсона”, “Дорога ис Черноморской батарей”, “Ворота”. “Дорога в город Ак-Мечеть”, “Дорога в [нерозб.]”, “Старой валок”, “Колодец”, “Мачтаб к плану – дюйм аглинской взят за 30 сажень”.

Бахчисарай

25. РДВІА – Ф. 418. – № 707: План міста Бахчисарая. 1737 р. [“План столичного в Крыму города Бахчисарая с форштатом и ситуации до города Киркусец, в коем жительствоуют [нерозб.]”.

Фіксаційний план міста Бахчисарая з околицями. Вміщує профілі місцевості через навколишні гори і долини.

Опис виконано за ксерокопією. Масштаб та розміри аркуша не визначено.

Туш, перо, акварель. Позначено орієнтацію. Рельєф показано відмивкою та штриховкою. Заголовок та експлікація в картуші. Печатка “Депо карт”.

Пояснювальні написи:

“Экспликация.

- А. Ханской дворец.
- В. Купалы, под которыми и кладбище первых ханов.
- С. Бассейн мраморной с боковыми из цилиндра трубками в [нерозб.].
- Д. Манетной медных денег двор.
- Е. Каменные чрез речку Сурук мосты, берега которых около дворца каменные ж с панелями.
- Ф. Греческая Успения Богородицы церковь, построенная в горе в древние времена, вход в которую весьма крутыми из камня высеченными ступенями.
- Г. Мечети.
- Н. Двор российского резидента во время пребывания войск в Крыму.
- І. Армянская церковь.
- Ј. Купеческие лавки.
- Л. Баня.
- М. Редут, с которого в бывшую 736-го года всему бонбандировано по городу и в то же время высечено в камне знак.
- N. Татарская для обучения закона школа наибогзму и арабскому языкам.
- О. Дворец бывшего хана Крым Гирея с садом.
- Р. Обывательское строение.
- В городе Кыркю Ерис (?)*
- Q. Городовая стена.
- Р. Ворота под башнями.
- S. Колодезь пресной воды, из коего весь сей город довольствуется
- Т. Жидовская школа.
- U. Их же строение.
- V. Ханской зверинец.
- W. Лавки”.

Інші написи: “№ 1. Профиль чрез Бакчисарайскую гору”, “№ 2. Профиль чрез Бакчисарайскую гору”, “№ 3. Профиль чрез гору против Жидовского города Кыркю Сешю”, “№ 4. Профиль чрез гору”, “Мачтаб города Бакчисарая к плану / за сажени англинских фут” (біля лінійного масштабу).

Євпаторія

26. РДВІА. – Ф. ВУА – Од. зб. 21527: (“Собрание планов...”). – Арк. 45: Схематичний план міста Євпаторії або Козлова, 1794. [“План города Евпатории или Козлова”, 1794].

Історична довідка та опис:

“Евпатория или Козлов – город с гаванью в Таврической области. Сколь древностию своею, столь и приходящими из Турции и Безарабии по Дунаю [судами] славной, прежде сего называвшийся Козлев или Козлов, по-турецки Гезлев.

От Перекопа 100 верст, а в древние времена Херсон, по русски Корсунь, в котором прежде Ески Крыма была крымским ханам резиденция, стоит на западной стороне полуострова Крыма при заливе Черного моря. Окружен ка-

менною с башнями стеною. Застроен еще до Рождества Христова в VII столетии греческими поселенцами из Милета, а около V века во владении греческих князей, в VII столетии по Рождестве Христова Казарам или Хозарам дань платили, а по исходе XII-го завладели генуэзцы, и владели до половины XV века, потом владели Монгольские татары под предводительством Мурат-Герей хана и владели по 1475-й год, от которого времени в совершенной власти Порты Оттоманской при хане Бенгли-Герей оставались, и быв первыми, которым Татары при нашествии своем в Крым владели по 1735-й год. Оставлен был от своего гарнизона и россияне взяли без всякого сопротивления, которой в 1739-м году по Белградскому мирному договору Туркам уступлен был, но в 1771-м году июня 10/11 дня взят был за Россию по 1774-й год, в котором по Мирному трактату оставался во владении Крымского хана Шагин-Гирей. А совершенно присоединен к оной с полуостровом Крымом в 1783-м году, а в 1784-м году февраля 10 дня Всевысочайшим Ея Императорского Величества рескриптом, данным господину генерал-фельдмаршалу князю Григорию Александровичу Потемкину-Таврическому, повелено сделать небольшое укрепление и содержать от него батарею у Сербулата при строении. Примечания во оной достойно, что во оном крестился Великий князь Владимир Святославич”.

Балаклава

27. РДВИА. – Ф. ВУА – Од. зб. 21527. (“Собрание планов...”). – Арк. 46: Схематичний план Балаклавської фортеці. 1794 р.

Історична довідка та опис:

“Балаклава. Сей уездной город Таврической области на полуденном берегу против Икермана от [нерозб.] через Козлов и Бамек (?) 190 верст. При заливе того ж названия, которой простирается во внутрь острова до 600 сажень, глубину форватера имеет довольноую, так что во оной входят могут свободно малые военные корабли. И в древние времена у греков, а паче у генуэсцов, славян был [известен] своею торговлею. Обнесен каменною стеною с башнями с двух сторон, имеет вид Треугольника, которая ныне находится в ветхости. Оной город, как видно, построен был до Рождества Христова Греками после Херсона. С VIII-го столетия по Рождестве Христова владели оным Казары, с XII-го века опять греческие Цари, принадлежал к Херсонской области. Под исход XII-го Генуэсцы, и до половины XV века владели спокойно. От сего времени по завоевании всего Крыма ханом Бенгли Гереем, владела Оттоманская Порты по 1774-й год. В котором году по Мирному трактату уступлен был самовладельческим крымским ханам, а совершенно присоединена [к] России вместе с полуостровом Крымом. Повелено оную крепость исправить, как она есть, и содержать Караул ея поселенными тут греческими войсками”.

Феодосія

28. РДВИА. – Ф. ВУА – Од. зб. 21527. (“Собрание планов...”). – Арк. 47: Схематичний план міста-фортеці Феодосії або Кафи. 1794 р.

Історична довідка та опис:

“Феодосия или Кефа. Уездной город в Таврической области. Лежит при полуденном берегу Черного моря, от Балаклавы чрез Ялту и Судак расстоянием 180 [верст], при заливе против Арабата. Которой город, как и Пантикапеи или Керчь, бывшие сначала республиками, пришли около 300 лет до Рождества Христова под владение особых греческих князей, в VIII-м по Рождестве Христовом столетии все греческие и приморские города казарам дань платили, но признавали главную власть греческих Императоров. Но под исход XII века, овладев генуесцы, и по выгодному своему положению был главною пристанью генуеского купечества по Черному морю. 1475 году монгольской татарской Бенглий Герей Хан, получив от султана Магомета II-го помощь, напал на Феодосию и разорил до основания, а как за все он должен был с признательностью турецкой помощи, то Феодосию тут же им отдан, которую турки переименовали Кефою, а по занятии оной восстановили и крепостное строение, владели по 1771-й год. В котором году июня 29 числа победоносным Российским оружием взята была и находилась под Российской державою по 1774 год, в котором июля 10 дня по заключенному с Оттоманскою Портою мирному трактату утверждено там наследственной престол, а Хана сделано самовласным и независимым ни от кого государем. В таком расположении она крепость была во владении уже крымским Ханом резиденциею по 1783 год, в котором помянутый последний Хан Шамф Герей весь Крым и все к нему принадлежащие земли соединены в шасливое царствование Екатерины II с Российским государством. В 1784 году февраля 10 дня Всемилостивейшим Ея Императорского Величества рескриптом, данным господину генерал-фельдмаршалу князю Григорию Александровичу Потемкину-Таврическому, повелено исправить старые замки и, снабдя их артиллериею, содержать”.

Керч

29. РДВІА. – Ф. ВУА – Од. зб. 21527: (“Собрание планов...”). – Арк. 48: Схематичний план міста і фортеці Керч. 1794 р.

Історична довідка та опис:

“Керчь или Боспор, издревле Пантикапеум, Таврической области. На Керченском полуострове, бывшей город Крымских татар. Находился на крутой горе близь к Морскому рукаву, называемому прежде сего Босфором Комбрийским, которой ныне мореплаватели зовут Кафским или Рот с[вятого] Иоанна. В третьей части Таврического полуострова так называются открытые места, простирающиеся от подошвы горы, подле коея лежит Феодосия, состоя сначала из ровных мест, потом несколько холмистых, и, к самому концу, из нарочитых гор. Окружен каменною стеною и башнями, при которой есть и замок. Построена Греками и была республикою около 500-го [года] до Рождества Христова во владении особого происхождения Греческих князей и столицею Боспорского Государства а около ста лет был под защитою Понтийского Царя Митридата и приемников его, потом около 669-го года по Рождестве Христова завладели Казары, народ Турецкой, по VIII века оным дань платили, а признавали власть Греческих Императоров. Под исход XII-го генуесцы и до половины XV века. А

в 1475-м году завладели Монгольские Татары под предводительством Хана Бенгли Геряя, которой получа от султана Магомета II-го помощь, напал нечаянным образом с Турецкою и Татарскою силою на генуесцов владение и столичный город Феодосию, что турки Кефою называют, и Циммериум или Старой Крым, разорил до основания, а в знак признательности своей Турецкой помощи, то город Феодосию тут же им и одарил, по силе чего оную исправили и владели по 1771-й год, в котором году июля 2-го дня принят в Российское подданство по 1774-й год. По Римскому Трактату с Портою Оттоманскою осталась в вечном владении за Россию. Она крепость обороняет все то, что входит в Черное море, что из оногo выходит, и препятствует вход неприятельским судам в оногo подле [нерозб.] неминуем оное к Югу. Окружен стеною, с замком с семью башнями защищенном. Каменная плотина простирается между замком и гаванью”.

Єніколь

30. РДВІА – Ф. ВУА – Од. зб. 21527: (“Собрание планов...”). – Арк. 50: Схематичний план місцевості та фортеці Єніколь. 1794 р.

Історична довідка та опис:

“Ениколь, слобода уездная в Таврической области при проливе из Азовского в Черное море, в которой есть гавань. Прежде разделялся на полуостров Крым, на двадцать на четыре кадылика или уезда и назывался Еникольским кадыликом. От 1475-го года по занятии Турками Керчи, оную вновь построили и владели, по воследовавшей с Россией войны, но в 1771 году июля 2-го дня принят в Российское подданство вместе с Керчью, а в 1774 году утверждена по заключенному при [нерозб.] с Портою Оттоманскою трактату [нерозб.] навечно за Россию, но в 1784 году февраля 10 дня Всемилостивейшим Ея Императорского Величества рескриптом, данным господину генерал-фельдмаршалу князю Григорию Александровичу Потемкину-Таврическому, повелено вместо Керчи и Ениколе укрепить Фаногорию и вновь сделать, где ныне Бловская батарея, сильную крепость под именем Бокун (?)”.

На акваторії Керченської протоки вміщено напис: “Часть Боспорского пролива”.